

СТАРОНКІ ГІСТАРЫЧНА-КУЛЬТУРНАЙ СУПОЛЬНАСЦІ

Ігар Лялькоў (Парыж)

ЖЫЛЬБЕР ДЭ ЛАНАА: ФЛАМАНДЗЕЦ У ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ ПАЧАТКУ XV ст.

Так ужо склалася гісторыя нашага кутка Еўропы, што, як гэта ні дзіўна, але часта першыя контакты дзяржавы продкаў сёняшніх беларусаў, Вялікага Княства Літоўскага, з рознымі краямі заходній часткі нашага кантынента адбываліся, «дзякуючы» гэтак званым Паўночным крыжовым паходам. Так называліся асвечаныя папам выправы рыцараў з хрысціянскіх краін на паганскія землі ва Усходній Прывалтыцы, у тым ліку і на тэрыторыі сёняшніх Беларусі і Літвы, з мэтаю хросту іх жыхароў. Плацдармамі для гэтых выправаў з пачатку другой трэці XIII ст. сталіся Прусія і Инфлянты (Лівонія), якія ў той час належалі рыцарска-манаскаму Німецкаму (Тэўтонскому) ордэну. Адметнай рысай апошняга было тое, што хоць ён і быў «адкрыты для ўсіх, незалежна ад нацыянальнага і сацыяльнага паходжання, у ім ад пачатку дамінавалі немцы»¹. Пэўна, менавіта таму агульным месцам і ў нашай гісторыяграфіі, і ў масавай свядомасці застаецца цверджанне, што ў час названых выправаў ВКЛ вяло змаганне менавіта «з немцамі».

І сапрауды, без тэўтонцаў ніводны «рэйз» на Літву не абыходзіўся. Аднак апрача іх ўздел у гэтых паходах прымала рыцарства з усёй хрысціянскай Еўропы. Часам яны збіralі ўсе «вяршкі» тагачаснай заходненеўрапейскай арыстакратыі. Так, у зімовай выправе 1344–1345 гг. прымалі ўздел чэшскі кароль Ян Люксембургскі, яго сын — прынц-рэгент Чэхіі Карл (будучы кароль Чэхіі ды імператар Святой Рымскай імперыі Карл IV), кароль Венгрыі Людовік Анжуйскі (будучы папярэднік Ягайлы на польскім троне), граф Галандыі Вільгельм, герцаг Бурбонскі,

¹ Сагановіч Г. Німецкі орден // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1999. Т. 5. С. 340.

бургграф Нюрнбергскі, графы Шварцбургскі й Гальштынскі. У 1391 г. на Коўна й Трокі на чале 300 брытанскіх рыцараў хадзіў граф Генрых Дэрбі, які ў 1399–1413 гг. быў каралём Англіі Генрыхам IV. Увогуле, калі з 1394 г. англійскія «госцы» былі выключаны з удзелу ў выпраўах на Літву за забойства адным з іх у Каалаўцы (Кёнігсбергу) пляменніка шатландскага караля, баявая моц крыжакоў значна зменшылася, бо «колькасцю сярод удзельнікаў «рэйзаў» рыцары Брытанскага каралеўства саступалі толькі французскім»².

Глыбінныя прычыны, якія прымушалі лепшае рыцарства з усёй Захоўнай Еўропы штогод рабіць далёкія й небяспечныя падарожжы ў Прусію ды Інфлянты, між іншым, выдаткоўваючы на гэта немалю ўласныя сродкі, розным даследчыкам бачацца па-разнаму. Пры гэтым заўважу, што мала хто ўсур'ёз прымае ў разліку афіцыйна дэклараваную мэту гэтых выпраўаў — «нясенне святла праўдзівай веры паганцам». У лепшым выпадку гаворка ідзе пра «абарону заходніх каштоўнасцяў на мяжы хрысціянскага Захаду з паганскім Усходам». Але часцей сустракаюцца больш празайчныя тлумачэнні гэтага феномена: магчымасць для дробнай шляхты «паказаць сябе» ў рыцарскай справе на вачах у наймагутнейшых арыстакрататаў Захоўнага Свету і, тым самым, атрымаць шанц патрапіць да іх на службу або праста практикаванне найбольш папулярнага тагачаснага шляхецкага «спорту» — палявання на паганцаў. Аднак асабіста я больш скільны пагадзіцца з меркаваннем аўтара аўтарытэтнага даследавання «Нямецкі ордэн» Хартмута Букмана, згодна з якім «не надлягае сумненню, што выпраўа ў Прусію й вайна з літвінамі належалі ў XIV ст. да стандартных складнікаў рыцарскага ладу жыцця»³.

Кожны рыцар, які прэтэндаваў на павагу да сябе «братоў па саслоўю», мусіў прыняць удзел у бітвах з «нявернымі» ў чатырох паганскіх краінах: Прусії, Літве, краіне татараў і ў Святой Зямлі (Палесціне). Часта ўдзел у выпраўе ў адну з гэтых тагачасных «гарачых кропак» з'яўляўся часткай рытуалу пасвячэння ў рыцары. У такім выпадку ўрачысты абрарад пасвячэння адбываўся пасля першага бою. Рыцар лічыўся тым дасканалейшым, чым больш такіх вайсковых падарожжаў было на яго рахунку. Так, адным з узору «дасканалага рыцарства» быў ужо згаданы тут чэшскі кароль Ян Люксембургскі, які троны разы браў удзел у крыжацкіх «рэйзах» на ВКЛ, шмат паваяваў і ў іншых краях, а скончыў сваё жыццё ў 1346 г. у славутай бітве пад Крэсі, змагаючыся на баку французаў супраць англічан.

Бось адным з таких «дасканальных рыцараў» і быў герой нашага паведамлення — Жыльбер дэ Ланаа (Ghilbert de Lannoy). Ён нарадзіўся

² Сагановіч Г. Ад Крэса да «Вялікае вайны»: Вялікае Княства Літоўскае і Нямецкі ордэн у 1385–1409 гг. // Спадчына. 2000. № 1. С. 107.

³ Boockmann H. Zakon Krzyżacki / Tłum. z niemieckiego. Warszawa, 1998. S. 186 (арыгінальная назва даследавання — «Der Deutsche Orden»).

ў 1386 г. у Фландрый, якая якраз каля гэтага часу, далучаная бургундскім герцагам Філіпам Смелым да яго дзяржавы, сталася часткай Бургунды. Паходзіў Жыльбер са старожытнага роду дэ Ланаа, што дасюль лічыцца адным з найстарэйшых і найпаважнейшых у Бельгіі, хача некаторыя даследчыкі схільныя шукаць вытокі гэтай сям'і ў суседнія Францыі⁴. З 13 гадоў малады арыстакрат вёў рыцарскае жыццё: удзельнічаў у турнірах, біўся з паганцамі й хрысціянамі ў час крыжовых выправаў і шматлікіх міжусобных войнаў, шмат падарожнічаў і, відаць, як чалавек, надзелены не абыякімі здольнасцямі не толькі ў ратным майстэрстве, часта выконваў дыпламатычныя даручэнні розных манархаў. Сярод шматлікіх краін, куды заўдаў лёс гэтага шукальніка прыгодаў, было і Вялікае Княства Літоўскае, прычым продку сённяшніх белыяйцаў давялося наведаць радзіму продкаў сённяшніх беларусаў нават двойчы.

Першае з гэтых падарожжаў у некаторай меры сталася вынікам таго, што Торуньскі мір 1411 г., заключаны паміж Польшчай і ВКЛ з аднаго боку і Нямецкім ордэнам з другога, неўзабаве па знамянальной Грунвальдской бітве 1410 г. быў вельмі хутка парушаны крыжакамі, якія не маглі змірыцца з вымушанымі тэртытарыяльнымі саступкамі. Ужо ў 1413 г. вялікі магістр Генрых фон Пляўэн (дарэчы, швед па паходжанню) павёў рыцараў на польскае Памор'е. Праўда, гэтая выправа атрымалася нядоўгай і не перарасла ў поўнамасштабную вайну па прычыне ўнутраных проблем у манаскай дзяржаве і адхілення фон Пляўэна ад улады. Аднак менавіта яна сталася нагодай для першага знаёмства Жыльбера дэ Ланаа з краінамі еўрапейскага Усходу. Незадаволены хуткаўпльнасцю баявых дзеянняў у Памор'і, ён накіраваўся шукаць нагоды для рыцарскіх подзвігаў у Інфлянты. Але ваяўнічы імпэт маладога фламандца не знайшоў падтрымкі і ў тамтэйшых крыжакоў, таму яму давялося «абмежавацца» азнямляльным (і, дарэчы, вельмі небяспечным на той час) падарожжам па землях Усходняй Еўропы па маршруце Ноўгарад – Пскоў – Дынабург – Вільня – Трокі – Коўна – Мемель.

Падрабязнасці гэтай вандроўкі дайшлі да нас дзяякуючы «Падарожным нататкам» дэ Ланаа, якія, як выглядае, былі напісаныя ім па вяртанні на радзіму на падставе запісаў, зробленых у дарозе. Гэтыя нататкі карысталіся пзу́най папулярнасцю ў Заходній Еўропе ў XV–XVI стст., трапляючы, цалкам або ў вытрымках, у розныя рукапісныя зборнікі, але надрукаваны былі толькі ў канцы XIX ст. у Лювене⁵. Трэба, аднак, адзначыць, што ва Усходній Еўропе яны былі ўведзены ў науковы ўжытак значна раней, пасля чаго пачалося іх наукаўскае выкарыстанне тутэйшымі даследчыкамі⁶.

⁴ Гл.: Белы А. Ланаа // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1997. Т. 4. С. 331.

⁵ Euvresde Ghillebert de Lannoy recueillies et publiées par Ch. Potvin. Louvain, 1878.

⁶ Гл.: Gilbert de Lannoy i jego podróże // Materyały do dziejów polskich. Poznań, 1847; Путешесцвия и посольства господина Гильльбера де Ланну // Записки Одесского общества истории >

Нас, натуральна, больш за ўсё цікавіць тая частка «Падарожных нататак», якая датычыцца наведванні іх аўтарам Вялікага Княства Літоўскага. І перш за ўсё, нельга не адзначыць яго назіральнасць і прыродную цікаўнасць. Яшчэ ў час пераезду з Пруссіі ў Інфлянты па шляху, які пралягалаў па ўсходняму ўзбярэжжу Балтыйскага мора, Жыльбер дэ Ланаа не без здзіўлення занатаваў, што берагавая паласа ад вусця Нёмана і далей на поўнач за веңца Літоўскім берагам, хаця знаходзіцца яна ў Жамойцкай краіне. Сама Жамойць, спрэчная на той час тэрыторыя, падалася фланандцу жалю вартай краінай, спапялёнай і бязлюднай. У дужках адзначым, што сталася яна гэткай з вялікай «дапамогай» гасцінных суправаджалальнікаў дэ Ланаа ў гэтым падарожжы — інфлянцкіх крыжакоў. Апісаў рыцар і тагачасную Вільнню, зоркім вокам вайскоўца заўважыўши ўсе безбароннасць па прычыне адсутнасці гардскіх муроў. Затое яго пахвалы заслужыў новы замак у Троках, пабудаваны, згодна з дэ Ланаа, «на французскі ўзор». Не абмінуў падарожнік сваёй увагай і вялікі зварынец каля Трокаў — «абгароджаны парк», у якім трymалася разнастайная дзікая й хатняя жывёла.

Што да насельнікаў kraю, які ён, дарэчы, называў «каралеўства Літва», то было адзначана вельмі добрае іх стаўленне да чужынцаў, шчодрасць і гасціннасць. Паколькі Жыльбер дэ Ланаа, відавочна, не разумеў гаворак жыхароў ВКЛ, то яго звесткі аб «моўным становішчы» ў краіне выглядаюць даволі супярэчліва. У адным месцы ён зазначае, што «народ гэтай краіны мае сваю ўласную мову», а паведамляючы пра тое, што ў Троках жывуць татары, немцы, літвіны, рускія й шмат яўрэяў, дадае, што «усе яны карыстаюцца адметнай мовай». Такім чынам, застаецца незразумелым, хто выступае ў яго пад найменнем «ліцвінаў» і «рускіх», бо раней ён згадвае яшчэ і «жамойтаў», а таксама, як спрэядліва заўважыў Паўла Урбан, «чым, напрыклад, адрознівалася мова тых «ліцвінаў» і «рускіх» з Трокаў»⁷. А пра тое, што фланандскому падарожніку часам вельмі цяжка было дакладна разабрацца ў рэзліях жыцця такой надзвычай шматэтнічнай і шматканфесійнай краіны, як Вялікае Княства Літоўскае, сведчыць яго кароткая зацемка аб стане хрысціянства ў Літве: маўляў, тут будуеца шмат цэркваў і налічваеца 12 епархій. Пры гэтым былі палічаны разам і каталіцкія, і праваслаўныя епархіі, хаця, без сумнёву, «сапраўдным хрысціянствам» рыцар лічыў толькі каталіцтва.

Між іншым, асобай, якую Жыльбер дэ Ланаа шукаў у Вільні, не заспеўши, паехаў шукаць у Троках, быў не хто іншы, як сам вялікі князь літоўскі Вітаўт. Прычым, як выглядае, малады падарожнік меў вельмі добрыя

> и древностей. Одесса, 1853. Т. 3; Емельянов В. Путешествия Гильдеберда де Ланноа в восточные земли Европы в 1413–14 и 1421 г. // Университетские известия / Киевский университет св. Владимира. 1873. № 8; Урбан П. Да пытання этнічнай прыналежнасці старожытных ліцвіноў. Мн., 1994; Белы А. Пад крыжом святога Георгія // Падарожнік. 1996. № 2.

⁷ Урбан П. Да пытання этнічнай прыналежнасці старожытных ліцвіноў. С. 9.

рэкамэндацыйныя лісты, бо, напрыклад, у сталіцы Вялікага Княства ён карыстаўся гасціннасцю дзвюх сясцёр вялікай княгіні Анны (дачкі смаленскага князя Святаслава Іванавіча) — Ульяны, жонкі першага віленскага ваяводы Альберта (Войцаха) Манівіда, і Агрыпіны, удавы па намесніку кіеўскім князю Іване Альгімантавічу Гальшанскім. Гаспадара не аказалася і ў Троках, таму дэ Ланаа давялося яшчэ патрапіць у неназваны замак над Нёманам, дзе вялікі князь адпачываў і займаўся паляваннем. Найбольш верагодна, што гэтым замкам быў толькі што адбудаваны пасля крыжацкіх разбурэння замак у Мерачы, куды, як піша Адам Кіркор, «прыезджалі Вітаўт, Ягайла і іх нашчадкі на паляванне і для адпачынку»⁸. Там і адбылося знаёмства фламандскага рыцара са славутым ліцвінскім уладаром, а таксама з яго сям'ёй. Так атрымалася, што якраз у гэты час апрача вялікага князя і вялікай княгіні літоўскіх — Вітаўта і Анны ў наднёманскім замку гасціла і вялікая княгіня маскоўская Соф'я Вітаўтаўна (дачка Вітаўта ад першай жонкі Марыі з князёў Лукомскіх і жонка маскоўскага гаспадара Васілія I) са сваёй дачкою Аннай. Дарэчы, нельга не згадзіцца з Паўлам Урбанам у тым, што, улічваючы паходжанне ўсіх вышэйназваных княжацкіх асобаў, апрача лаціны, на якой размаўлялі яны з госцем, асабіста ці праз талмача, пры сустрэчах і ў Вільні, і ў Мерачы фламандзец «мог пачуць толькі славянскую або старабеларускую мову».

Асабістae знаёмства Жыльбера дэ Ланаа з вялікім князем Вітаўтам, відаць, паслужыла адным з важкіх аргументаў на карысць даручэння менавіта яму адказнай дыпламатычнай місіі, якая і сталася нагодай для яго другога падарожжа па землях ВКЛ у 1421 г. Гэтым разам дэ Ланаа з'явіўся тут у якасці пасла Генрыха V, караля Англіі і, адначасова, рэгента Францыі — афіцыйнага нашчадка пераможанага англічанамі французскага караля Карла VI. Фламандзец быў накіраваны да гаспадароў Польшчы і Літвы, Ягайлы і Вітаўта, і да візантыйскага імператара Мануіла II, каб падрыхтаваць глебу для стварэння кааліцыі хрысціянскіх дзяржаў на чале з Англіяй для крыжовай выправы супраць туркаў-асманаў. Цяпер яго шлях ляжаў на поўдзень, праз Надолле, дзе ў Камянцы ён зноў сустрэўся з Вітаўтам. Другая іх сустрэча адбывалася ўжо ў нашмат больш афіцыйнай абстаноўцы, чым першая. Жыльбер дэ Ланаа прысутнічаў пры прыняцці вялікім князем літоўскім пскоўскага і наўгародскага пасольстваў, прычым характар гэтага прыняцця не пакідаў сумнення ў васальна-сюзерэнным характары ўзаemа-адносін паміж Вялікім Княствам і Пскоўскай і Наўгародскай дзяржавамі. Пасля перамоваў у Камянцы, атрымаўшы ад Вітаўта каштоўны падарункі, ахоўныя лісты, граматы да яшчэ аднаго Вітаўтавага васала, татарскага хана, а таксама праваднікоў і ахову, дэ Ланаа выправіўся ў Крым, каб далей працягнуць свой шлях да Канстанцінопала.

⁸ Кіркор А. Городские поселения в Литве // Живописная Россия: Литовское и Белорусское Полесье: Репринт. воспроизведение изд. 1882 г. Мінск, 1993. С. 168.

У нататках пра ўказанае падарожжа звесткі побытавага і этнографічнага харктару ў асноўным датычацца тэрыторыі сённяшняй Украіны. Што да інфармацыі больш агульнага плана, то пэўную цікаласць выклікаюць крытычныя заўвагі шчырага рыцара-католіка на адрас Вітаўта за яго сувязь з гусітамі, парушэнне пятніцавага посту і г. д. Адначасна ВКЛ паўстае ў гэтых запісах як магутная і ўплывовая дзяржава, што трymае ў сваім падпарадкованні ўсю вялізну ўсходнеўрапейскую прастору, ад Ноўгварада да Крыма. Дарэчы, менавіта ўплывовасці Вітаўтавай дзяржавы Жыльбер дэ Ланаа мусіў быць уздзячны за цудоўнае выратаванне калі Кафы, калі на яго пасольства напалі белаардынцы. Як пісаў сам фланандзец, «на шчасце, у гэты дзень я і людзі мае насілі на сабе шаломы і знакі службы Вітаўта, а татары, якія знаходзіліся ў засадзе, былі з людзей старога імператара Солкацкага (Едыгэя, эміра Белай Арды. — I. L.), што памёр, а раней быў у вялікім сяброўстве з Вітаўтам, і так яны мяне адпусцілі»⁹.

Што да асноўнай місіі дэ Ланаа, то яна скончылася безвынікова, бо недавер Візантыйскай да заходнеўрапейскіх крыжакоў аказаўся мацней за страх перад асманамі, і на схіле жыцця (памёр у 1462 г.) фланандскому рыцару яшчэ давялося дазнацца пра падзенне Констанцінопалія. Разам з тым, менавіта гэтая місія, па трапнай заўвазе А. Белага, «падвяла рысу пад доўгім перыядам насыярожана-варожага стаўлення да ВКЛ як да дзяржавы «язычнікаў» і садзеянічала распаўсюджванню ведаў аб ёй у Заходній Еўропе»¹⁰. Такім чынам, можна лічыць, што першыя сур'ёзныя контакты паміж продкамі сучасных бельгійцаў і беларусаў у пачатку XV ст. атрымаліся ўзаемаплённымі — мемуарна-падарожная літаратура Фландрый ўзбагацілася цікаўнымі нататкамі пра экзатичны еўрапейскі Усход, а Вялікае Княства Літоўскае атрымала нашмат больш прывабны вобраз у вачах Захаду.

⁹ Путешествия и посольства господина Гилльбера де Ланнуа... С. 442.

¹⁰ Белы А. Ланаа. С. 332.

Владимир Трацевский (Минск)

БЕЛЬГИЙСКИЕ ИСТОКИ НЕКОТОРЫХ АРХИТЕКТУРНЫХ АСПЕКТОВ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ 1557 г.

ВXVI – первой половине XVII в. в Беларуси происходило формирование земельной собственности феодалов, расширение сословных прав. Крупными землевладельцами тогда стала небольшая часть феодалов-бояр (с XIV в. — паны), остальные феодалы владели меньшими или совсем мелкими имениями. За владение землей они несли военную службу у великого князя или крупных феодалов. Со временем эту часть населения стали называть земянами, или шляхтой. Главным же собственником был великий князь. К концу XVI в. королевские владения значительно сократились, остались лишь столовые экономии. Остальные же перешли в ведение сейма. Крупными землями владела церковь.

Землевладельцы создавали для себя хозяйства, которые вначале назывались дворами, а затем фольварками (польск. folwerk от нем. Vorwerk — хутор). Образцовыми являлись церковные фольварки. Быстрое распространение фольварков началось с конца XV в. в связи с ростом спроса на зерно и другие сельскохозяйственные продукты как внутри страны, так и за границей. В середине XVI в. шляхта добилась беспошлинного вывоза и ввоза товаров, что способствовало бурному развитию фольварочного хозяйства. В основном фольварки создавались в бассейнах рек Немана, Буга, Нарева и Западной Двины, по которым осуществлялась связь с портами Балтики — Гданьском, Кенигсбергом, Ригой. Для повышения денежных доходов феодалы вынуждены были вносить существенные изменения в организацию сельского хозяйства. Однако существовала чересполосица, отсутствие точного учета земельных наделов, неопределенность границ деревень и отдельных дворов препятствовали переходу к более прогрессивным методам организации сельского хозяйства, созданию фольварков, установлению повинностей.

Четкие планировочные решения уличных деревень и земельных наделов привлекли внимание крупных феодалов. Особую

активность проявляла королева Бона Сфорца (итальянка по происхождению) — мать великого князя и короля Сигизмунда II Августа, способствовавшая крестьянской колонизации неосвоенных земель, усилению королевской власти путем укрепления экономики. В Беларуси ей принадлежали крупные землевладения.

Первые попытки реорганизации хозяйственной системы были предприняты в 1552–1555 гг. в имениях королевы (Клецком и Пинском княжествах), хорошо знакомой с прогрессивными европейскими системами ведения сельского хозяйства. Кроме того, в Польше регулярная планировка поселений была уже известна с XIII в. Ее развитие связано с деятельностью ордена августинцев, переселившихся из Бельгии. Управляющий имениями королевы Боны П. Фальчевский разработал аграрную реформу — «Уставу на волоки», которая и была проведена в 1557 г., сначала только в королевских владениях на западе Беларуси, в Литве и Восточной Польше. Главный надзор за проведением реформы осуществлял виленский воевода Николай Радзивилл Черный. Реформа сыграла решающую роль в ломке планировочных традиций, дальнейшем развитии сети дорог, в изменении объемно-планировочной структуры поселений и ландшафта Беларуси.

С целью увеличения рентабельности фольварков и крестьянских хозяйств было осуществлено преобразование хозяйственной системы королевских экономий. Реформа предписывала организацию фольварочного хозяйства на новых началах. Не принимая во внимание существующие поселения, всю землю разбивали на отдельные участки. Лучшие из них отошли под создаваемые фольварки. Остальные предназначались для новых деревень. Старые деревни ликвидировались или перестраивались.

Фольварк представлял собой часть феодального владения, где самостоятельно велось господское хозяйство. Состоял он из земельного участка и двора. Двор — комплекс жилых и хозяйственных построек, обычно располагавшихся по периметру прямоугольного участка. В Гродненской губернии в 1780 г. фольварки имели, как правило, всего по четыре постройки. И только фольварки предместий Гродно и Крынок имели господские дома. Вначале фольварки были небольшими. Их наделы составляли 3–7 волок (60–150 га), с середины же XVIII в. — в среднем 250 га. На один фольварк приходилось 5–7 деревень. Фольварочная система была ликвидирована после 1861 г., но как тип поселения фольварк просуществовал до 1930 г.

Одновременно с устройством фольварочного хозяйства создавались деревни нового типа. Реформа установила подворное землепользование вместо общинного. Каждый двор получил по волоке земли (21,37 га), которая была оценена. Были назначены оброк или барщина. Земельные массивы, отводимые для деревень, стремились нарезать прямоугольной формы, что не всегда удавалось. Делились они на три равных поля, на каждом из которых крестьянский двор получал полосу земли.

Сябры Таварыства «Беларусь – Бельгія» каля будынка Беларускага таварыства дружбы і культурнай сувязі з замежнымі краінамі. 2001 г.

Согласно реформе, деревни должны были располагаться на среднем поле. В то же время артикулом XXIX «Уставы на волоки» допускалось не придерживаться четкой схемы полей в случае сложных местных условий. Деревни застраивались только в одну улицу. Усадьбы располагались на полосах земли, предназначенных для каждого крестьянского двора. Ревизорами указывалось место застройки по фронту и ориентация жилищ торцами в сторону улицы. Определялись и размеры усадебных участков. В пределах усадебных участков крестьяне имели право по своему усмотрению группировать хозяйствственные постройки. Здесь, несомненно, сказалось влияние народных архитектурно-строительных традиций.

Изучение большого количества карт и планов деревень XVIII–XIX вв., а также натурные обследования позволили установить шесть вариантов размещения построек в регулярных деревнях уставного типа:

1. Дома одной стороны улицы размещаются напротив домов другой стороны — в Пружанской, Мелетичской и Кобринской частновладельческих экономиях.
2. Дома располагаются вразбежку — в Крынской и Озерской экономиях.
3. Усадьбы располагаются только по одну сторону улицы, хозяйственные постройки — за жилым домом (односторонняя застройка).
4. Жилые дома — по одну сторону улицы, а хозяйственные постройки — напротив, по другую.
5. Жилые дома строятся по одну сторону улицы, а хозяйственные постройки — по другую (в шахматном порядке). В результате на каждой стороне улицы жилые дома чередуются с чужими хозяйственными дворами.

6. Жилые дома и хозяйственные постройки каждого двора располагаются в шахматном порядке, но только по одной из сторон улицы. В данном случае усадьбы на ее каждой стороне чередуются с чужими свободными полосами земли.

Для однородных по своей структуре деревень уличная планировка оказалась наиболее целесообразной. Здесь полнее проявилось стремление к простоте и экономичности. Наличие шести архитектурно-планировочных вариантов застройки новых деревень свидетельствует о том, что, помимо основной цели — увеличения доходов короля и феодалов, «Устава на волоки» предусматривала создание архитектурно организованного пространства с использованием средств профессиональной архитектуры — регулярности, симметрии, ритма. Причем в первую очередь учитывалось перспективное восприятие изнутри поселения. Впервые архитектурно организованное пространство противопоставлялось окружающей среде. И здесь был использован западноевропейский, в том числе и бельгийский, опыт, перенесенный на славянские земли августинцами (кстати, они имели монастыри и в Беларуси, например, в Михалишках).

Стремление максимально обезопасить смежные дома в противопожарном отношении обусловило необходимость размещения застройки вдоль улицы в шахматном порядке. Такие деревни, кроме того, становились более выразительными. Но особенно выгодно отличались те из них, в которых постройки располагались под углом к улице. С введением регулярной планировки началось развитие новых традиций.

Распространение регулярной планировки поселений в XV–XVI вв. было обусловлено всем ходом развития хозяйственной системы края. Реформация явилась фактором, ускорившим процесс перестройки подавляющего большинства деревень.

Экономическая реформа 1557 г. была весьма ярким явлением в истории белорусского народа. Ее отдельные аспекты не утратили своей значимости и сегодня.

Зінаіда Дудзюк (Брэст, Беларусь)

НА СКРЫЖАВАННІ ГІСТАРЫЧНЫХ ШЛЯХОЎ

Mінулае не знікае. Яно працягвае жыць у гістарычных дакументах, у памяці людзей, творча пераўласбляеца і ўваходзіць у сённяшні дзень. Нават самы далёкі ад гісторыі ці мастацтва чалавек з цікавасцю чытае і слухае пра мінуўшчыну, таму што яна стваралася нашымі продкамі, а значыць, датычыцца і кожнага з нас. Падзеі мінулай гісторыі беларусаў і бельгійцаў дзіўным чынам пераклікаюцца, часам нават даты супадаюць. Напрыклад, у 1795 г. Вялікае Княства Літоўскае, куды ўваходзіла і Беларусь, было далучана да Расіі, а Бельгія ў гэты ж самы год — да Французскай Рэспублікі. У 1830 г. у Бельгіі ўспыхнула паўстанне, якое прынесла незалежнасць краіне. У гэты час адбылося паўстанне і ў Беларусі, але вынік яго быў процілеглы. Падзеі 1812 г. таксама глыбока закранулі лёссы беларускага і бельгійскага народаў. Але адметныя яны тым, што ў іх непасрэдна скрыжаваліся гістарычныя шляхі гэтых народаў.

На той час грамадства былога Вялікага Княства Літоўскага раздзялілася: частка шляхты паступіла на службу да расійскага цара, другая не жадала прымаць новы рэжым, прагнула вызвалення і ўскладала вялікія надзеі на Напалеона, менавіта ў яго войска ўцякала шляхецкая моладзь. У прыватнасці, пра гэта пісаў у сваіх мемуарах наш зямляк Фадзей Булгарын. Пра падзеі таго часу яскрава апавядыае і камедыя Яна Ходзькі «Вызваленая Літва, або Переход цераз Нёман».

У паўмільённым войску Напалеона ў 1812 г. было 300 000 французаў (паколькі ў той час Бельгія ўваходзіла ў склад Францыі, дык бельгійцы таксама лічыліся французамі), 136 000 немцаў, 90 000 ліцвінаў і палякаў, 40 000 аўстрыйцаў, 32 000 італьянцаў і ілірыйцаў, 9000 швейцарцаў, 5000 іспанцаў і партугальцаў.

Расія, у сваю чаргу, набірала з насельніцтва былога Вялікага Княства Літоўскага рэкрутаў і афіцэраў. Такім чынам, у 1812 г. ліцвіны ваявалі і на баку французскага войска, і на баку расійскага, гэта азначае, што яны маглі быць у ваенных дзеяннях адначасова як паплечнікамі бельгійцаў, так і праціўнікамі.

Падзеям 1812 г. прысвечаны мой раман «Архірэевы скарбы». Часам у мяне пытаяюцца, што можна напісаць на гэтую тэму, калі ўжо існуе «Вайна і мір»? Даводзіца тлумачыць, што Леў Талстой пісаў пра расіян, а я — пра беларусаў. «Народ памірае, калі не ведае сваёй гісторыі», — слушна адзна- чаў класік бельгійскай літаратуры Шарль дэ Кастьэр. Падзеі мінулага часу павінна асэнсоўваць кожнае пакаленне, гэта неабходна для таго, каб пра- вільна вызначыць наступны шлях дзяржавы. На жаль, нярэдка сустрака- юцца палітычныя дзеячы, якія прэтэндуюць на ролю пачынальнікаў гісто- рыі таго ці іншага народа. Шарль дэ Кастьэр асабліва папярэджваў пра існа- ванне і такіх палітыкаў, якія пад маскай непадкупнасці і любові да чала- вечтва ў зручны момант «возьмуць і прыдушаць чалавека або нацыю», а спо- сабаў для такого дзеяння існуе шмат.

Самае страшнае зло на зямлі — вайна. Яна падмяняе паніці, скасоў- вае ўсе гуманнія законы, абвяшчае героямі забойцаў і грабежнікаў, абяс- цэньвае чалавечыя жыцці і духоўныя скарбы. Яна нясе з сабой страшныя эпідэміі, якія вынішчаюць людзей больш, чым самыя кровапралітныя бітвы. Вайна забівае не толькі жывых, але і тых, хто мог бы нарадзіцца, але ўжо ніколі не народзіцца.

У рамане я апавядаю пра прыход вайны 1812 г. на нашу зямлю, імклівы і пакутны рух яе на Москву, а пасля — вяртанне назад з жудаснымі ахва- рамі. Самой мне, зразумела, не даводзілася бачыць вайну, пры напісанні твора я карысталася гістарычнымі фактамі, дакументамі, мемуарнай літа- ратурай і згадкамі відавочцаў: французаў, бельгійцаў, палякаў, рускіх і лю- дзей іншых нацыянальнасцяў. Але пішу я не столькі пра ваенныя баталіі, колькі пра душу чалавека на вайне, пра той жах і пакуты, якія яна перажы- вает, калі бачыць чужую смерць і прадчувае сваю.

Апавядаю я не толькі пра ліцвінай, але і пра французскіх жаўнераў, сярод якіх былі бельгійцы, што волій лёсу вымушчаны былі паміраць на нашай зямлі або ратавацца ў сялянскіх хатах ад голаду і холаду. Зразумела, што пераказваць раман — справа няўдзячная, яго трэба чытаць.

Напэўна, мне давядзенца ў творчасці яшчэ і яшчэ звяртагаца да тэмы вайны, бо занадта часта даводзіца бачыць вайсковыя парады і ваенныя дзеянні па тэлебачанні, чуць, як палітыкі і камерсанты апавядаюць пра вя- лікія даходы ад гандлю зброяй. Людзі не задумваюцца, што тая зброя, якую яны прадалі сёння, заўтра можа павярнуцца супраць іх жа.

У мяне ёсьць адна вялікая мара. Я хачу, каб аднойчы наступіў такі дзень, калі ўсе народы свету дамовяцца і распусцяць свае войскі, у выніку чаго на зямлі не застанецца ніводнага генерала і салдата, а вялізныя сродкі, якія траціліся на зброю і войска, пойдуть на развіццё адукцыі, літаратуры і мастацтва, на забеспеччэнне годнага жыцця людзей.

Галина Малыхина (Минск)

ИЛЬЯ ПРИГОЖИН — СВЯЗУЮЩАЯ НИТЬ В БЕЛОРУССКО-БЕЛЬГИЙСКИХ КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Для того чтобы понять идущие в современной науке процессы, необходимо принять во внимание, что наука — культурный феномен, складывающийся в определенном культурном контексте.

(И. Пригожин. Философия нестабильности)

В Белорусском государственном университете информатики и радиоэлектроники 18–19 ноября 1998 г. прошли XVI Международные чтения, посвященные творчеству Ильи Пригожина и его вкладу в развитие науки, философии и культуры. Идея организации ежегодных чтений, посвященных научной деятельности выдающихся преобразователей естествознания, принадлежит кафедре философии БГУИР, а ее бессменными руководителями являются доктор философских наук профессор Ю. Харин (председатель) и кандидат философских наук доцент И. Габрус (ученый секретарь). И. Пригожин знал о предстоящих чтениях и собирался принять в них личное участие, однако по состоянию здоровья не смог этого сделать. Тем не менее, основатель брюссельской школы командировал в Минск одного из сотрудников возглавляемого им Международного института физической химии. К немалому, но приятному удивлению участников форума им оказался коренной петербуржец А. Карпов, работающий в Брюсселе под руководством И. Пригожина. А. Карпов передал письменное приветствие нобелевского лауреата ректору БГУИР В. Ильину и всем участникам чтений, а также выступил с программным докладом, содержащим результаты по основным направлениям современных научных исследований И. Пригожина (вторая страница приветствия reproduцируется на с. 61).

Один из самых выдающихся ученых современности Илья Пригожин родился 25 января 1917 г. в Москве. Его отец, Роман Пригожин, — уроженец Могилевской губернии, выпускник химического отделения Московского высшего технического

училища. В 1921 г. семья эмигрировала на Запад. Творческая жизнь ровесника революции, но уже бельгийского подданного И. Пригожина связана с Бельгией, а многогранные результаты его таланта принадлежат всему человечеству. С 1959 г. И. Пригожин — директор Международного института физики и химии, с 1967 г. — директор Пригожинского центра исследований статистической механики, термодинамики и сложных систем в Техасском университете (США), с 1977 г. — нобелевский лауреат по химии («за вклад в теорию неравновесной термодинамики, в особенности в теорию диссипативных структур, и за ее применения в химии и биологии»).

Перу Пригожина принадлежит 12 монографий. К счастью, все они переведены на русский язык и их названия говорят сами за себя: «От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках», «Исследование сложности», «Порядок из хаоса. Новый диалог с природой» (совместно с И. Стенгерс), «Время, хаос, квант», «Конец определенности: время, хаос и новые законы природы» и др.

С именем Пригожина в современной науке и философии ассоциируется весь набор «синергетических» понятий: нелинейность, нестабильность, энтропия, самоорганизация, бифуркация, динамический хаос, диссипативные структуры, брюсселятор, флуктуация и др. Простой перечень полученных Пригожиным результатов занял бы не одну страницу и был бы написан представителями разных научных «конфессий». Однако все эти результаты подчинены основной идеи И. Пригожина, которая символически выражена им на обложке его книги «Конец определенности» — летящая стрела подрезает плодоножку яблока. Падающее яблоко — образ ньютоновской картины мира, тяготеющей к законченности, определенности и жесткой обусловленности. Летящая стрела — символ творческой свободы и критического мышления, преемственности в науке, смены мировидения и конца определенности и завершенности ньютоновской модели мира.

Квантово-релятивистская физика уже показала, что микромир и мир околосветовых скоростей устроен иначе, чем это описано в классической физике. Открытие И. Пригожиным динамического хаоса и самоорганизации в диссипативных системах было третьей «золотой» медалью, завоеванной физикой в XX веке и изменившей окончательно теоретическую модель мира. Осознание ограниченности традиционного взгляда на науку как беспроигрышного варианта контроля человеком природы заставило ученых «покинуть» уютный (т. е. предсказуемый) мир классической науки и, сменив, подобно декорациям на сцене, старые взгляды на новый тип мышления, переместиться в мир нестабильности, в мир самоорганизующихся и саморазвивающихся систем (природной, биологической, социальной).

Каковы последствия этих «перемещений»? С одной стороны, налицо очередная научная революция, ощущение интеллектуального счастья от исторической причастности к открытиям мирового масштаба, ощущение мощного «заряда» к переосмыслению всего знания под углом зрения

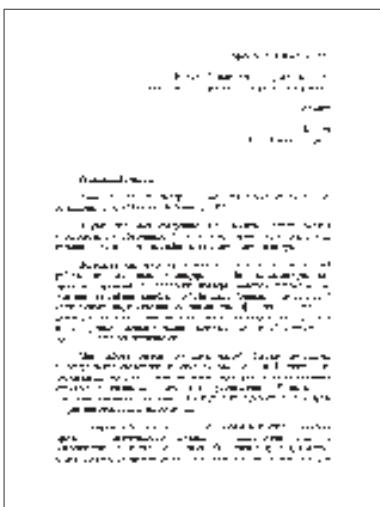

Лаўрэат Нобелеўскай прэміі, замежны акаадэмік Нацыянальнай акаадэміі навук Беларусі Ілья Прыгожын

синергетики. С другой стороны, вполне понятное волнение в начале нового пути, призванного по-новому раскрыть единство и взаимосвязь трех миров: природы, общества и человека.

В итоге рождается очередная историческая надежда: найти новую форму диалога человека с природой и реализовать гуманистический потенциал, заложенный в трудах великого гуманиста, чьи предки жили в Беларуси, — Ильи Пригожина.

Старонка прывітання
І. Прыгожына

Светлана Воробьёва, Анатолий Легчилин (Минск)

РЕЦЕПЦИЯ ПРОБЛЕМ АРГУМЕНТАТИВНОЙ РИТОРИКИ Х. ПЕРЕЛЬМАНА В УЧЕБНЫХ КУРСАХ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

В Белорусском государственном университете происходят кардинальные трансформации в организации учебного процесса. Они касаются не только реорганизации учебного процесса, но и пересмотра его содержания. Следует признать, что в условиях тотальных изменений в социуме, усложнении процессов коммуникации изменяются требования, предъявляемые к молодым специалистам, которые «вооружены» знаниями теории, но не всегда готовы к напряжённой деятельности в различных ситуациях (экономических, правовых, социально-психологических и др.), которые иногда отождествляют наличие диплома с «индульгенцией» от постоянной тренировки интеллектуальных функций.

В курсах «Логика», «Логика и коммуникация», «Логика и риторика», «Риторика», «Философия» и др. кардинально переосмысливается предметно-содержательный аспект и подвергаются ревизии стратегии их преподавания. Следует признать, что прежние программы данных гуманитарных дисциплин значительно отстали от реальных процессов, происходящих в науке, от реальной жизни в целом. Успехи формальной логики первых четырёх десятилетий XX столетия (построение формально-логических исчислений, попытка разрешить логическими методами парадоксы теории множеств, программа редукции математики к логическому анализу и её «фиаско» в образе ограничительных теорем Гёделя и Тарского) означали лишь одно — проблемы экстенсиональной бессодержательной логики решены. Синтаксика и семантика логического семиозиса нашли своё отражение в учебных процессах. Но с начала 50-х годов был содержательно тематизирован третий аспект логического семиозиса — прагматика. Логические схемы были дополнены риторическими фигурами и обрели модус коммуникативной реальности. Осознавая неразрывную связь между логикой и риторикой,

можно программировать поиск эффективных средств осуществления межличностной коммуникации, конструирования персузивного дискурса с целью адекватного понимания и убеждения реципиента информации.

Реальную задачу — освободить теорию аргументации от опеки синтаксико-семантической формальной логики и осмыслить отношения между логикой и риторикой — впервые сформулировал и разрешил бельгийский философ и логик Х. Перельман (1912–1984). Он родился в Варшаве, но после Первой мировой войны его семья переехала в Бельгию и обосновалась в Брюсселе. В 1935 г. Перельман окончил Свободный университет в Брюсселе. После Второй мировой войны он стал профессором логики, этики и метафизики этого университета. На формирование мировоззрения Перельмана большое влияние оказал бельгийский социолог Е. Дюпреель (1897–1967), включивший в категориальный аппарат социологии понятие ценности как феномена, объединяющего определённые слои общества. Уеницей Дюпреля была Л. Ольбрехт-Тытека. С 1947 г. Перельман вместе с ней начал исследования в области риторики, неформальной логики и аргументации. Он основал и возглавлял Брюссельскую школу «новой риторики» (неориторики), сложившуюся в 50-е гг. XX ст. Труды Перельмана «Философия и риторика» (1952), «Новая риторика: Трактат по аргументации» (1958), созданные в соавторстве с Л. Ольбрехт-Тытекой, ознаменовали начало риторического Ренессанса во второй половине XX ст., ставшее истоком нового периода в развитии риторики и базисом нового направления в неориторике — аргументативной риторики. Книга «Новая риторика: Трактат по аргументации» обострила интерес к теории аргументации, инициировала перемещение логической проблематики в коммуникативный контекст. Преобразующая сила идей Перельмана в области философских основ риторики во многом предопределила существенные изменения в области философии коммуникации, логики и непосредственно самой риторики. Продолжением наметившейся тенденции стал XIII Международный философский конгресс в Мехико в 1963 г., в рамках которого Парижский Институт философии организовал симпозиум по проблемам философской аргументации с участием Перельмана.

Перельманом разработана принципиально новая методология решения многих логических проблем и в первую очередь проблема неформальной аргументации, которая осталась за рамками европейской логики аристотелевского типа, но некоторые элементы которой в качестве фигур логического мышления присутствовали в восточной логике, например, в буддийской. Речь идёт о таких формах обоснования, как пример, иллюстрация, образец и др.

Постмодернистские мотивы философского проекта Перельмана предопределили тотальную ревизию методологического базиса риторики как теории коммуникативного воздействия. В контексте коммуникативного поворота от философии субъективности к философии интерсубъективности,

от философии долингвистического сознания (*cogito*) к философии языка не мог не обостриться интерес к риторике — единственному разделу знания, который постоянно был обеспокоен проблемой передачи информации от одной субъективности к другой. В качестве одной из производных данного процесса можно рассматривать атрибуты постмодернистского мышления, релевантные новым риторическим концепциям, — иррационализм, метаформа вместо формальной логики, игра вместо науки, риторика вместо классической (двузначной) логической аргументации.

Гносеологический релятивизм деконструктивистов инспирировал поиск Перельманом «риторической формы» аргументации, имманентной языку как инструменту коммуникативных технологий в персузивных, т. е. воздействующих на аудиторию, контекстах. Полифония классической рациональности и истины заменена в ней интенцией дискурсных практик и доксы (мнения). Ксенофановский тезис о том, что истина и мнение не одно и то же, позволил не только провести дистинкции между ними, но и надолго элиминировать последнее из когнитивной сферы. Постулат Аристотеля о доступности человеческому разуму истины и о доказательстве как единственно приемлемой форме её обоснования стал методологическим принципом классической философии и её базиса — классической логики. Дедуктивные силлогистические умозаключения рассматривались в качестве адекватных логических способов доказательства, обеспечивающих тотализирующую активность разума. Вся логическая аргументация была редуцирована к данной проблематике. Перельман в духе критического переосмыслиния классической методологии трансцендирует когитальное сознание и акцентирует проблему неформальной аргументации как элемента интерсубъективности, диалогического дискурсного поля с участием «других».

Актуализируя проблему общения через призму риторической модели коммуникации, Перельман тематизировал две значимые для философии XX столетия проблемы — проблему времени и проблему языка. Классическая философия и классическая логика стремились освободиться от времени и языка как источников изменений, множественности интерпретаций, как помех для однозначности, ясности, чёткости, детерминирующих идеал абсолютного знания, представления о котором окончательно оформились в рамках модернистского проекта (Декарт, Кант и др.). Стремление классической логики к формализации языка как единственному способу утвердить свой предмет означало освобождение от «живого» языка общения с его двусмысленностью, традициями и постоянной эволюцией. Перельман рассматривает аргументацию как элемент риторической коммуникации в темпоральном модусе. В его концепции вневременные истины с атрибутами конечности и нереверсивности (необратимости) уступили место аргументации с релевантной ей темпоральностью. Классическое доказательство и его гносеологическая трансцендентальность «ускользали от

Марыс Масанж дэ Каломб (у цэнтры) у час гуманітарнай перадачы лекаў шпіталю інвалідаў Вялікай Айчынной вайны (Бараўляны, 2001)

времени» посредством изоляции от любого контекста, что достигалось либо искусственной формализацией (как в формальной логике), либо тотальным охватом всего мира, т. е. божественной мистификацией: «Бог видит вечность, а человек видит то, что видит Бог», и тем самым блокировали любые дискурсные трансформации. «Время, — указывает Перельман, — изменяет условия рассуждения: оно инспирирует иерархизацию понятий, их перестройку для адаптации к конкретной ситуации»¹, допускает эффект временного согласия в коммуникации, проявления настойчивости со стороны коммуникантов, информационные повторения, изменение контекста, регламент, «кредит» внимания и доверия реципиента и т. д., не релевантные доказательству.

Конечность (окончательность) и неопровергимость результата доказательства в аргументативной риторике Перельмана заменены бесконечностью и опровергимостью, означающими возможность в будущем поиска и выбора лучшего решения. Автор решения представляет собой исполнителя в рамках ролевой картины мира, субъекта выбора в рамках императивной картины мира и субъекта частной инициативы в рамках окказиональной картины мира.

Перельман игнорировал трансцендентальность непротиворечивого сознания с его вневременной интенцией к истине, открыв сферу трансцендентного, «иного» как «громадного поля рассуждений, связанных

¹ Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. De la temporalité comme caractère de l'argumentation // Rhétoriques. Bruxelles, 1989. P. 437–466.

с противоречивостью, критицизмом и обоснованием любого типа», или как дискурса диалектики. Ментальные фигуры трансцендентального сознания составляют структуры аналитических рассуждений. Они были узурпированы научными приоритетами формальной логики. Диалектические рассуждения апеллируют к аргументам, диапазон оценок которых лежит вне шкалы «истина–ложь». Они могут быть сильными или слабыми, релевантными или нерелевантными, реферирующими к эксплицитному или имплицитному смыслу и т. д. Диалектические рассуждения рассматривались в классической риторике, но отсутствие необходимого методологического базиса и средств анализа не позволяли в необходимости мере реализовать программу их исследования. Перельман, разграничивая сферы формальной логики и риторики, указывает дистинкции между ними: дискурсный фон риторики, аргументация вместо доказательства в качестве процедуры обоснования, оценка вместо истины, релятивизм убеждения вместо его абсолютности. Преодолевая «дилетантизм» классической риторики, он включил в философию риторики базисные элементы феноменологического восприятия мира: интенциональность как направленность сознания на объекты действительного или возможных миров (и, соответственно, интенциональные состояния мнения, желания, веры, надежды и др.), интенциональность как отнесённость интенциональных состояний к определённым фрагментам концептуальной системы носителя интенциональных состояний и индексальность как зависимость содержания интерпретации от определённой концептуальной системы. Это позволило Перельману тематизировать риторическую коммуникацию как персуазивную форму общения, основанную на взаимосвязи информационного воздействия, аргументации и компетенции её участников. Несмотря на то, что структуры убеждений как производные аргументационных фигур носят эгоцентрический характер, они формируются в результате конструктивного взаимодействия с внешней информационной средой. Следовательно, состав, характер и способ организации аргументации детерминируются принципами коммуникативного сотрудничества, его конфигурациями, контекстами и конситуциями.

В теории аргументации Перельмана как новом, неклассическом, неформальном направлении в области теоретических основ интерактивного мышления и коммуникации указано на различие между доказательством как строгой формально-логической процедурой и обоснованием как риторическим приёмом убеждения, а также сформулированы основания современной теории аргументации. Положив в основу теории аргументации идею о необходимости разработки логики гуманитарного знания, Перельман провозгласил основной целью аргументации присоединение аудитории к положениям оратора посредством убеждения. Он исследовал проблемы аргументации в юриспруденции, философии, политике и журналистике. В первую очередь, Перельмана интересовал вопрос об использовании

ценностно-оценочных суждений (мнений) (*le jugement de valeur*) в решении ряда юридических проблем, а также их функционирование в структуре «эйдоса–логоса–этоса» аксиологического и/или агонального (политического, судебного, публицистического, рекламного) дискурсов. Идеал не-противоречивости в обосновании нестрогих (недвузначных) конструкций заменяется процедурой «оценивать» (*«mettre en valeur»*), позволяющей извлечь какую-либо пользу из оценки.

Концепция Перельмана основывается на убеждении, что риторика в современных условиях не должна строиться на её противопоставлении философии и подчинении формальной логике, так как предмет риторики необходимо соотносить с мнением (Аристотель относит его к сфере правдо-подобного знания), а не с истиной². Ценность, как истина, является не свойством, а отношением между действительностью и выражющей её мыслью. Истинностный и ценностный подходы к внеограничительной сфере не тождественны друг другу, но и не являются взаимоисключающими. Замена интенции истины аристотелевской риторики интенцией мнения позволяет изменить характер предмета риторики и сместить акценты с гносеологического уровня поиска истины на проблемы аргументации.

Структурирование аргументативной риторики Перельмана позволяет выделить её ключевые понятия, принципы и проблемы: методологическое обоснование концепции; аргументация и её специфика; оратор и аудитория с определением их возможностей и объёмов компетенции; исходный базис (посылки) аргументации; выбор, критерий выбора и презентация аргумента; семиотика аргументации; риторическая техника аргументации. В рамках аргументативной риторики Перельман разработал концепцию риторической коммуникации. Интерпретация основных факторов риторической коммуникации и изложение её основных концептов трансцендируют обычные переформулировки классической риторики в терминах семиотики, теории коммуникации, современной лингвистики и т. п. Метафизическая интенция к тотальной унификации взглядов, не допускающая плюрализма мнений, интерпретирующая разум как «самодостаточную самоопределённость», заменяется принципом переосмысления как повторного обращения к собственным посылкам, их переоценку или опровержение в рамках знаковых комбинаций (уровень синтаксиса), в пределах трансцендентальной языковой комбинаторики (уровень семантики) и в границах ситуационной обусловленности (уровень прагматики).

Включение в предметное содержание учебных курсов основных теоретических новаций Перельмана позволяет преодолеть классический подход в науке. Традиционные понятия и концепты классической логики и классической философии неприменимы к дескрипции неклассических объектов и ситуаций. Логика «чистого разума», рациональности (модель

² Perelman Ch. Logic and Rhetoric // Modern Logic — a survey. [Bruxelles], 1980. P. 457–463.

бескомпромиссного *cogito*) дополняется «фигуральной», «метафорической» логикой, логикой «тропологических процессов», утверждается когнитивный статус оценочных суждений и т. д., универсальная аудитория как абстракция отдельных человеческих качеств (интеллект, интуиция, воля, толерантность, желание и т. д.) заменяется понятием частной (*particulier*) аудитории, на которую можно повлиять.

Рецепция идей Перельмана дополняет учебно-методическую программу по формированию потенциального оратора как «личности, использующей язык», «чувствительной» к «другому», способного повлиять на аудиторию, конституировать согласие с ней посредством присоединения к положениям оратора. Предметом согласия могут выступать презумпции (например, презумпция невиновности), ценности (например, справедливость), иерархии (например, превосходство справедливого над полезным), а также истины, факты. Тематизация согласия оратора и аудитории определяет характер высказываемого оратором общезвестного либо предположительного факта (сфера истины или презумпции), либо мнения, разделяемого аудиторией (сфера предпочтений, т. е. иерархия культурных, нравственных и др. ценностей) и в любой форме коммуникации предполагает наличие посылок, принятых и одобряемых большинством аудитории, что составляет когнитивный и аксиологический базис согласия. Возникновение проблемы полисемичности выражений требует уточнения их смысла, сопровождающегося имплицитным соотнесением замысла (цели) говорящего с оценкой слушающего для установления и последующего сохранения согласия, для обеспечения параллельности движения мысли говорящего и слушающего. Каждый прецедент согласия базируется на топосе («общем месте»). Топосы согласия представляют собой общие посылки (актуализируемые или подразумеваемые), имплицитно присущие обоснованию большей части предпочтений и выборов.

Содержательное переосмысление учебных дисциплин, осуществляющееся посредством рефлексии и рецепции аргументативной риторики Перельмана, позволяет перейти от демонстрации и некритического восприятия классической формальной логики и классической философии к действительному формированию критического мышления студентов и магистрантов. Интеллектуальный инструментарий, предложенный бельгийским учёным, направлен на образовательный (диагностика и развитие знаний в системе формирования познавательных интересов, интеллектуальных и побудительных умений будущего специалиста), профессиональный (определение возможностей, ответственности и результатов профессиональной активности), креативный (выявление степени мастерства и оценка социальной значимости инноваций в процессе творческой деятельности) и рефлексивный (самоосознание личности как развивающегося «я» и понимание партнёров по коммуникации) аспекты развития студентов, магистрантов и аспирантов.

Галіна Каржанеўская (Мінск)

МАЛЬТЫСКІ ОРДЭН І ЯГО БЕЛЬГІЙСКАЕ АДДЗЯЛЕННЕ

У побытавай свядомасці Мальтыйскі ордэн звязваеца з нечым таемным і малавядомым, накшталт масонаў. Ён быў бы неймаверна далёкім ад тэмы нашага «круглага стала», калі б не бельгійскае яго аддзяленне, пра якое я скажу ніжэй і з прыезду якога ў Беларусь пачалося, па сутнасці, існаванне нашага грамадскага таварыства.

Гаспітальеры (або *іаніты*) — так называўся духоўна-ваенны ордэн, створаны ў Іерусаліме ў пачатку XII ст. пасля першага

Ганаровы Пасол Суверэннага Мальтыйскага ордэна ў Беларусі барон Панжэр д'Опдорп (у цэнтры) у Беларускім таварыстве дружбы і культурнай сувязі з замежнымі краінамі перад дабрачыннай паездкай у Жалудок.

Трэцяя злева — княгіня Ізабела дзю Буа д'Эш Святаполк-Чацвярцінская (ураджэнка Жалудка, жыве ў БруSELі), вядомая сваёй дабрачыннай дзеянасцю. На сустрэчы з імі прысутнічалі старшыня праўлення Беларускага таварыства дружбы Арсен Ваніцкі (другі злева), пазтэса Галіна Каржанеўская (чацвёртая злева), намеснік старшыні праўлення Беларускага таварыства дружбы Ніна Іванова (шостая злева), старшыня Таварыства «Беларусь – Бельгія» Тамара Антановіч (сёмая злева) і інш. 1998 г.

крыжовага паходу. Ордэн меў шэраг крэпасцяў у Сірыі і Палесціне і іграў вялікую ролю ў абароне ад мусульман. Валодаў значнымі землямі на Усходзе і ў Заходній Еўропе, дзе ўсталёўваў ваенна-прыгонны рэжым для насельніцтва.

У 1291 г. ордэн быў выцеснены туркамі з Іерусаліма, але захапіў астравы Кіпр і Радос, дзе і замацаваўся. У 1530 г. атрымаў у падарунак ад рымскага імператара востраў Мальту (адсюль і сённяшняя назва), яго рыцары-крыжакі абаранялі Міжземнае мора ад турак.

У час Вялікай Французскай рэвалюцыі малтыйцы страцілі свой асяродак — Мальту. У адной крыніцы сказана, што востраў захапілі англічане, у другой — Напалеон. Так ці інакш, але гэтым скарыстаўся расійскі самадзержаць Павел I. Ён прыгрэў рыцараў у Расіі ды заключыў з імі саюз супраць турак і французаў і, такім чынам, здзейніў неверагоднае: злучыў праваслаўе з каталіцкім старадаўнім ордэнам. Ён зацвердзіў знак ордэна св. Іаана, а за 25 год службы расійскіх салдат узнагароджвалі медным Мальтыйскім крыжам.

Пра ўсюдыіснасць і ўплывовасць гэтай арганізацыі сведчыць той факт, што камандорства ордэна гаспітальераў больш за два з паловай стагоддзі існавала ў Беларусі. Яго заснаваў з дазволу вялікага магістра малтыйцаў нясвіжскі князь Мікалай Крыштоф Радзівіл Сіротка у сваім мястэчку Сталовічы над Шчарай, а пазнаёміўся з ордэнам пад час падарожжа ў Італію. Першым камандорам Сталовіцкага камандорства стаў князь Жыгімонт Кароль Радзівіл, сын Сіроткі, а апошнім — Людвік Радзівіл.

У 1639 г. для рыцараў быў побудаваны касцёл, а потым кляштар. Тут, згодна са статутам гаспітальераў, дзейнічаў шпіталь для бедных і нямоглых. Сталовіцкае камандорства праіснавала да 1868 г. Зараз галоўны асяродак ордэна знаходзіцца ў Рыме, лік філіялаў па ўсім свеце невядомы.

Бельгійскі філіял выйшаў на Беларусь дзякуючы сакратару яго, пані Чацвярцінскай. Яна паходзіць са старажытнага шляхетнага роду. Нарадзілася ў мястэчку Жалудок цяперашняга Шчучынскага раёна і яшчэ дзіцем пакінула родныя мясціны разам з бацькамі пасля прыходу чырвоных. Іх родавы палац, пакуль яго займала савецкая вайсковая часць, быў у прымальнym станове. У пачатку 90-х вайскоўцы з'ехалі, палац аказаўся на балансে аднаго рэжымнага прадпрыемства і, па сутнасці, быў разрабаваны. Мястцовы краязнаўца I. Глаз адшукаў каардынаты пані, грамадзянкі Бельгіі, цераз Інтэрпол, і мы, сябры Таварыства «Беларусь — Бельгія», сталі сведкамі драматычнай сіцны: немаладая пані, зблелая як палатно, аглядала пустую, з выбітымі вокнамі і ўздараным паркетам колісь шыкоўную будыніну, дзе яна бегала дзіцем. Адно толькі слова сарвалася з вуснаў паважнай малтыйкі, калі яна пакідала агароджаную здзічэлую тэрыторыю з кінутым танкам пасярод двара: «Варвары».

Такім чынам, асабістыя, не вельмі вясёлыя акаличнасці спрыялі таму, што краіна Беларусь трапіла ў поле зроку каталіцкага ордэна гаспітальераў.

Амбасадар бельгійскага аддзялення барон Панжер д'Опдорп у суправаджэнні сакратара філіяла і кавалера Марыса Масанжа дэ Каломба прыбыў да нас у 1997 г. і ўручыў даверчыя граматы прэзідэнту Беларусі.

Мальтыйскі ордэн неаднаразова прывозіў у нашу краіну гуманітарную дапамогу (у асноўным лекі), паспрыяў у будаўніцтве новай бальніцы ў Жалудку, а таксама пасябраў з мінскім Домам дружбы і культурнай сувязі, бо пан барон быў заўважаны на нядайнім святочным канцэрце ў гонар 70-годдзя гэтай грамадской арганізацыі.

Думаеца, такія контакты карысныя для абодвух бакоў. Мудрыя раяць: калі ты адкрыўся, то трэба пашырацца.

Алена Міхалюк (Мінск)

ПРА ЗАКОНЫ, ЯКІЯ ПАДТРЫМЛІВАЮЦЬ І АБАРАНЯЮЦЬ БЕЛЬГІЙСКУЮ МОЛАДЗЬ

Закон аб абароне моладзі быў выдадзены ў 1965 г. Па свайму зместу ён узгадняўся з ёўрапейскім Дагаворам аб правах чалавека і Канвенцыяй аб правах дзіцяці, прынятай федэральным заканадаўствам Бельгіі. Гэты закон складаецца з аспектаў сацыяльнай і юрыдычнай дапамогі моладзі.

Сацыяльная дапамога ўключае ў сябе службу па прыёму і разгляду заявак бацькоў і дзяцей. Падтрымку забяспечвае камітэт па спецыяльных клопатах аб моладзі.

Прадстаўнікі юрыдычнай дапамогі клаопцяцца пра ажыццяўленне мер, прадугледжаных судом па справах непаўналетніх.

Сацыяльны аспект дапамогі моладзі з'яўляецца цалкам абавязкам бельгійскага грамадства. Калі паразунаць яго з юрыдычным аспектам, то ён больш складаны. Напрыклад, пад строгі контроль павінны быць узяты:

- меры, якія вызначаюць адносіны бацькоў і дзяцей;
- дапамога ў выпадку, калі ўчынак расцэнъваецца як злачынства;
- становішча агульной адукцыі.

Федэральнае заканадаўства Бельгіі таксама мае магчымасць вызваліць дзіця з-пад бацькоўскай апекі або адмовіць бацькам у праве атрымання дапамогі для таго, каб утрымліваць сям'ю. З другога боку, меры могуць прымацца і супраць падлеткаў. Ажыццяўленне гэтых мер кантрлюеца бельгійскім грамадствам. Яно і з'яўляецца адказным за іх выкананне.

Закон аб абароне моладзі 1965 г. размяркоўвае таксама дапамогу паміж сем'ямі, якія адчуваюць у ёй патрэбу, можа вызваліць дзіця з-пад бацькоўскага ўплыву і ўстанаўлівае, якія меры могуць прымацца, калі ўчынак расцэнъваецца як злачынства.

Законам прадугледжана і атрыманне абавязковай адукцыі. Гэта зроблена з мэтай усегульнага выхавання.

У Бельгіі існуе камітэт па спецыяльных клопатах аб моладзі. Ён складаецца з 12 членоў. Гэтыя людзі актыўна працуюць

Барон Панжэр д'Опдорп (другі злева) у бібліятэцы імя Адама Міцкевіча
касцёла свяс. Сымона і Алены ў Мінску

з моладдзю, іх сем'ямі. Трэцяя частка ўсіх прадстаўнікоў камітэта павінна быць не старэй 30 гадоў.

Камітэт па спецыяльных клопатах аб моладзі прызначаны дапамагаць бацькам і дзецям, калі паміж імі ўзнікаюць сур'ёзныя праблемы або калі бацькі па нейкіх прычынах больш не могуць выхоўваць дзяцей.

Існуе таксама і камісія па пасрэдніцтву, якая была ўтворана як звяно паміж бакамі сацыяльной і юрыдычнай дапамогі моладзі. Яе галоўная мэта — своечасова выяўляць, наколькі не супадаюць погляды бацькоў і дзяцей, прадухіляцьмагчымасткі канфлікту і прыводзіць да камітэта. Камісія па пасрэдніцтву вырашае, ці змест праблемы дастаткова сур'ёзны, каб прадставіць яе суду па справах непаўнолетніх.

Заканадаўства павінна не дапускаць з'яўлення сітуаций, калі трапляе ў небяспеку фізічная недатыкальнасць або парушаюцца агульныя магчымасці для развіцця падлетка. А такія сітуацыі могуць быць вынікам канфліктаў паміж сваякамі або выклікацца ўмовамі, у якіх жыве падлетак.

Між іншым, у абавязкі службы ўваходзіць забеспечэнне падтрымкі, арганізацыя дыялога паміж бацькамі і дзецьмі, аказанне нейкай асаблівой дапамогі, напрыклад, у пошуку часовага жыцця ў надзвычайных абставінках. Служба цалкам грунтуюцца на добраахвотнай аснове. Гэта значыць, што без згоды бацькоў і дзяцей ніякай дапамогі не аказваецца.

У дадатак да індывідуальнай дапамогі існуе служба па агульнай ахове, мэта якой — прадухіленне складаных сітуаций у любых відах дзейнасці моладзі.